FOLKLOR VA MADANIYATLARARO BADIIY MULOQOTNING QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI NAZARIY MEZONLARI

To'lqinjonova Nilufar To'lqinjon qizi
SamDCHTI tayanch doktorant
tulkinjonovanilufar06191998@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada folklor va madaniyatlararo badiiy muloqotning qiyosiy adabiyotshunoslikdagi nazariy mezonlari masalasi "Tristan va Izolda" hamda "Kuntug'mish" asarlari misolida qiyosiy-tipologik va poetik tahlil asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ikki an'ananing umumiy motivlari bilan bir qatorda janr, qahramonlar munosabati va ma'no tashkil etishidagi farqlari aniqlanadi. Xulosalar matnlarning nashr va variant xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: folklor, madaniyatlararo muloqot, qiyosiy poetika, tipologiya, intertekstual aloqa

Аннотация: Применяются сравнительно-типологический и поэтический методы анализа. Выявляются сходные мотивы и различия в жанровой организации, системе ценностей и художественных функциях, с учётом специфики текстовых версий.

Ключевые слова: сравнительная поэтика, эпос, мотив, культурная семантика, текст

Abstract: Comparative-typological and poetics-based approaches distinguish shared narrative patterns from their different cultural functions. The discussion accounts for the textual and genre-specific status of the selected versions.

Keywords: comparative poetics, epic, narrative motif, cultural meaning, textual tradition

Muammo qo'yilishi. Folklor matnlarini boshqa madaniyatga mansub asarlar bilan qiyoslashda o'xshash voqeani topish ilmiy natijaning o'zi emas. Asosiy masala bir-biriga yaqin voqeiy sxemalar qaysi badiiy va ijtimoiy vazifani bajarishini aniqlashdan iborat. "Tristan va Izolda" hamda "Kuntug'mish"ni taqqoslash aynan shu metodik qiyinchilikni ko'rsatadi: bir tomonda Yevropa saroy-romantik an'anasi bilan bog'langan yozma qayta ishlov, ikkinchi tomonda esa baxshichilik ijrosi orqali yashagan xalq dostoni turadi. Bunday asarlar orasidagi yaqinlikni avtomatik tarzda bevosita ta'sir deb baholash xato bo'ladi. [1]

Nazariy doira. Qiyosiy adabiyotshunoslikda genetik aloqa, tarixiy-tipologik yaqinlik va umumiy antropologik motiv bir-biridan ajratiladi. Genetik aloqani isbotlash uchun matnlarning tarqalish yo'llari, tarjima, vositachi muhit va davriy ketma-ketlik bo'yicha dalil talab etiladi. Tipologik o'xshashlik esa mustaqil sharoitlarda vujudga kelgan o'xshash poetik yechimlarni ifodalaydi. Sevgi, ayriliq, sinov va sadoqat singari motivlarning ikki asarda uchrashi hali ularning bittasini ikkinchisining manbasi sifatida ko'rsatmaydi. [4;25]

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o'lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og'zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o'rtasidagi farq har bir xulosada e'tiborga olinadi. [7;33]

Tahlil birligi. Mazkur tadqiqot uchun eng maqbul birlik yakka obraz yoki so'z emas, balki "vaziyat – harakat – oqibat" zanjiridir. Masalan, qahramonlarning ajralishi syujetda qanday sabab bilan boshlanadi, ular qanday axloqiy tanlovga duch keladi va birlashish yoki fojia qanday semantik qiymat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

oladi? Shu ketma-ketlik asosida faqat tashqi analogiya emas, mazkur holatning matn ichidagi faoliyati aniqlanadi. [7;33]

Mazkur farqlanishni tasvirlashda tipologik yaqinlik bilan bevosita ta'sir masalasi chegaralanadi. Matnlardagi o'xshash motiv yoki ramzning mavjudligi mustaqil ravishda tarixiy aloqa dalili bo'la olmaydi. Buning uchun tarjima, qo'lyozma, ijro an'anasi va madaniy vositachilik bo'yicha qo'shimcha hujjatlar talab etiladi. Demak, hozirgi natijalar badiiy struktura va semantik vazifalarga oid ilmiy talqin maqomidadir. [8;131]

Tristan rivoyatidagi muloqot. "Tristan va Izolda" an'anasida ishq shaxsiy tuyg'u va saroyiy majburiyatlar o'rtasidagi to'qnashuv vositasida badiiylashadi. Qahramonlarning harakati Mark qirol hokimiyati, ritsarlik va sadoqat talablariga munosabatda baholanadi. Shu bois muhabbatning poetik shakli faqat ikki kishining munosabati emas, ijtimoiy tartib va shaxsiy tanlovning kesishgan nuqtasi sifatida talqin qilinishi kerak. [1]

Kuntug'mishdagi muloqot. "Kuntug'mish" dostoni syujetida sevgi sinovlari oilaviy yaxlitlik, mardlik, taqdir va el oldidagi mas'uliyat bilan aloqadorlashadi. Og'zaki ijro sharoitida takror, epik formulalar, mubolag'a va dialoglar voqeaning ta'sirini kuchaytiradi. Mazkur xususiyatni Yevropa matnining muallifona kompozitsiyasi bilan bevosita tenglashtirmaslik lozim; bir xil motiv turlicha ifoda vositalarida faoliyat ko'rsatadi. [2]

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o'lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og'zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o'rtasidagi farq har bir xulosada e'tiborga olinadi. [7;33]

Muloqotning mexanizmlari. Madaniyatlararo badiiy muloqotni uch darajada tasvirlash mumkin: motiv darajasida universal insoniy tajriba, poetik darajada an'anaga xos shakllantirish va aksiologik darajada jamiyat qadriyatlarini baholash. Har bir daraja alohida savol tug'diradi. Motiv o'xshashligi tahlilni boshlab beradi, poetik farq esa uni tekshiradi, qadriyatlar tahlili esa dastlabki kuzatishga izoh beradi. [8;102]

Janr masalasi. Saroyiy ishq rivoyati va xalq qahramonlik dostoni janrlararo qiyosda mutlaq ekvivalent emas. Birinchisida iztirob, taqiqlangan munosabat va fojiaviylik kuchliroq bo'lishi mumkin; ikkinchisida esa qahramonlik, to'siqlarni yengish, qarindoshlik va tiklangan tartib ustun turadi. Janr vazifasi e'tiborga olinmasa, mazmunan turli epizodlar sun'iy ravishda bir xil kategoriya ostiga yig'iladi. [7;33]

Mazkur farqlanishni tasvirlashda tipologik yaqinlik bilan bevosita ta'sir masalasi chegaralanadi. Matnlardagi o'xshash motiv yoki ramzning mavjudligi mustaqil ravishda tarixiy aloqa dalili bo'la olmaydi. Buning uchun tarjima, qo'lyozma, ijro an'anasi va madaniy vositachilik bo'yicha qo'shimcha hujjatlar talab etiladi. Demak, hozirgi natijalar badiiy struktura va semantik vazifalarga oid ilmiy talqin maqomidadir. [8;131]

Metodik cheklov. Tadqiqotda qo'llanayotgan nashr va variantlarni qayd etish asosiy talabdir. Joseph Bédier qayta ishlagan matnni o'rta asr qo'lyozmalarining hammasi bilan bir xil deb bo'lmaydi. Xuddi shunday, "Kuntug'mish"ning bir nashri baxshilar ijrosidagi barcha variantlarni qamrab olmaydi. Shuning uchun har qanday qiyos "ushbu o'rganilgan matnlar doirasida" degan cheklov bilan o'qilishi zarur. [1]

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o‘lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og‘zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o‘rtasidagi farq har bir xulosada e’tiborga olinadi. [7;33]

Qiyosiy tahlilda ikki asarning umumiy jihati sevgi-sinov sxemasi, farqi esa shu sxemaning ijtimoiy hamda poetik talqinidir. “Tristan va Izolda”da ziddiyat shaxsiy ehtiros bilan majburiyat o‘rtasiga qo‘yilsa, “Kuntug‘mish”da sinov qahramon va oilaning bardoshliligini tasdiqlash yo‘liga aylanadi. Ushbu farq madaniyatlararo muloqotning samarali natijasi bo‘lib, o‘xshashlikni yo‘q qilmaydi, balki uning chegarasini belgilaydi.

Demak, folklor va adabiy matnni madaniyatlararo qiyoslashda tipologik yaqinlik, variantlilik, janriy vazifa va aksiologik munosabatlar birgalikda hisobga olinishi lozim. Taklif etilgan uch darajali model kelgusida boshqa epik an’analar bilan ishlash uchun ham dastlabki tahliliy vosita bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bédier, Joseph. The Romance of Tristan and Iseult. Translated by Hilaire Belloc; completed by Paul Rosenfeld. New York: D. Appleton and Company, 1910.
2. Kuntug‘mish. O‘zbek xalq dostoni. Ergash Jumanbulbul o‘g‘li varianti; H. Zarif tayyorlagan nashr. Toshkent, 1975. (Nashr rekvizitlari va sahifalar manba nusxasi bilan solishtirilishi lozim.)
3. Bakhtin, M. M. Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. In: The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press, 1981.
4. Propp, Vladimir. Morphology of the Folktale. 2nd ed. Austin: University of Texas Press, 1968.
5. Lord, Albert B. The Singer of Tales. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
6. Halbwachs, Maurice. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
7. Genette, Gérard. Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca: Cornell University Press, 1980.
8. Lotman, Yuri M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.